

## МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ

*Розглянуто основні методологічні підходи до оцінки ощадного потенціалу населення: оцінка ощадного потенціалу населення на підставі офіційних статистичних даних, оцінка ощадного потенціалу населення на основі даних соціологічних опитувань та оцінка ощадного потенціалу населення за допомогою методів економіко-математичного моделювання. Обґрунтовано необхідність комплексного аналізу заощаджень населення.*

Ключові слова: *ощадний потенціал, сальдовий метод, заощадження населення, потік.*

Розвиток економічної системи будь-якої країни залежить від обсягу інвестицій, які є ключовим фактором економічного зростання. Це фундаментальна економічна аксіома, яка визнається всіма школами та напрямками економічної думки. Отже, для забезпечення сталих темпів економічного розвитку наша країна відчуває сьогодні гостру потребу в інвестиціях. За низького рівня іноземних інвестицій, заощадження домашніх господарств стають одним з найвагоміших потенційних джерел внутрішніх інвестиційних ресурсів. У зв'язку з цим питання статистичного дослідження соціально-економічних характеристик та фінансів домогосподарств набувають *значної актуальності*.

Серед економістів та статистиків збиранню інформації про населення завжди надавалося велике значення. Так, наприклад, аналіз статистичних даних про бюджети домогосподарств дозволив відомому німецькому економісту та статистику Е. Енгелю сформулювати «закони», які виражають залежність структури витрат сімей від їх доходів, та започаткувати економіко-математичних дослідження в області споживання. Проте, варто зауважити, що сьогодні проблеми статистичного аналізу фінансової та економічної діяльності домашніх господарств залишаються малодослідженими. У російській та вітчизняній економічній літературі майже відсутні роботи, присвячені даному науковому питанню. Серед невеликої кількості таких робіт, можна відзначити *роботи російських*: С. Шашнов, А. Сурінов, К. Чабану, та *українських*: О. Гладун, В. Головка *науковців*. Нестача наукових робіт із зазначеної проблематики робить *актуальними подальші розробки* в цьому напрямку.

*Метою даної статті* є викладення основних методологічних підходів до дослідження процесів формування заощаджень домашніми господарствами.

У сучасній економічній науці сформувалося три основних методологічних підходи до оцінки ощадного потенціалу населення. Різниця між ними полягає у способі збирання та інтерпретації отриманих даних щодо обсягів та структури заощаджень домогосподарств.

Перший підхід передбачає оцінку ощадного потенціалу населення на підставі даних офіційної регулярної статистичної інформації.

Другий підхід базується на результатах спеціалізованих соціологічних опитувань населення, тобто на аналізі та інтерпретації самооцінки населенням свого ощадного потенціалу.

Третій підхід передбачає побудову дослідницьких економіко-математичних моделей формування ощадного потенціалу домогосподарств, на підставі аналізу факторів, що визначають його величину.

Кожен із наведених методологічних підходів до оцінки ощадного потенціалу населення має свої переваги та недоліки, потенційні можливості та обмеження у використанні. Тому комплексний аналіз заощаджень домогосподарств повинен базуватися на спільному використанні усіх перелічених підходів:

1) оцінка ощадного потенціалу населення на підставі офіційної регулярної статистичної інформації. Даний підхід базується на використанні в процесі дослідження заощаджень населення даних обстежень, що здійснюються офіційними органами статистики відповідної країни (в Україні – Державним комітетом статистики України). Такі регулярні офіційні дані, що характеризують обсяги та структуру доходів і витрат домогосподарств, а також багато інших різноманітних показників економічної діяльності громадян, надають достатню інформацію для того, щоб оцінити процес формування заощаджень населенням.

В рамках зазначеного підходу використовується два основних методи для розрахунку обсягу заощаджень домашніх господарств.

Перший – сальдовий метод, у відповідності з яким обсяги заощаджень населення визначаються як різниця між особистим використовуваним доходом та споживчими видатками домогосподарств [1, 188; 2, 14].

Особистий використовуваний дохід дорівнює величині загального доходу домогосподарств за вирахуванням податків на доходи і майно та інших обов'язкових платежів (внесків на соціальне страхування тощо). До споживчих видатків населення відносяться витрати на придбання продуктів харчування, одягу, оплату послуг та всі інші витрати на споживання, за винятком видатків, які можуть розглядатися як інвестиції, наприклад, купівля, будівництво або ремонт житла.

У відповідності з другим методом, обсяг заощаджень населення визначається як приріст активів домашніх господарств за деякий період часу (переважно за рік). У цьому випадку заощадження розраховуються як чисте придбання активів за вирахуванням чистого нагромадження зобов'язань населення [1, 189; 2, 16; 3, 100; 4, 5].

При використанні останнього методу необхідно звернути особливу увагу на наступні аспекти.

По-перше, серед науковців і досі існують принципові методологічні розбіжності щодо визначення обсягів заощаджень за даним методом. Так, російські професори Ю. Кашин і І. Хомініч розуміють під заощадженнями сукупність винятково фінансових активів населення, до яких вони відносять готівкові кошти в національній та іноземній валюті на руках у населення, кошти населення в національній та іноземній валюті, розміщені на депозитних та поточних банківських рахунках, вкладення населення у цінні папери та страхові технічні резерви [4, 44, 5, 20]. Таким чином, зазначені науковці при розрахунку показника обсягу заощаджень населення не враховували витрати на придбання громадянами нефінансових активів, зокрема житла. На думку професора Ю. Кашина, останні є інвестиційними витратами, що обслуговуються заощадженнями, і тому повинні додаватися до суми звичайних споживчих витрат населення, та не можуть розглядатися як заощадження [3, 107].

У свою чергу, такі науковці як О. Ватаманюк і С. Шашнов витрати населення на придбання житла розглядають вже не як споживчі витрати, а саме як заощадження, тому визначають останні, як зміну сукупності фінансових та нефінансових активів домогосподарств за певний період [1, 189, 2, 15].

По-друге, відповідно до даного методу заощадження, можна розрахувати двома способами. Якщо користуватись західною термінологією, як «потік», чи як «запас». У

першому випадку заощадження визначаються як зміна (приріст/скорочення) активів населення за визначений період, тобто як елемент обороту. У другому випадку – як сукупність нагромаджених активів населення на визначену дату, тобто як елемент залишку [4, 44].

Як вже зазначалося раніше, комплексну інформацію про рівень доходів і витрат, обсяги фінансових активів і пасивів населення в нашій країні надає Державний комітет статистики України. Головними джерелами офіційної регулярної статистичної інформації щодо заощаджень населення виступають:

- баланс грошових доходів і витрат населення,
- вибіркові обстеження умов життя домогосподарств;
- національні рахунки України.

Одержання достовірних і надійних статистичних даних є сьогодні однією з ключових проблем під час аналізу будь-яких економічних процесів. Проте сучасна офіційна регулярна статистика економічної та фінансової діяльності населення в нашій країні має значну кількість дефектів та невирішених методологічних проблем. Це стосується як статистики доходів і витрат, так і статистики фінансових активів і зобов'язань населення. Відповідно, використання зазначених показників для розрахунку обсягів заощаджень домашніх господарств, може призвести до значних помилок та відхилень отриманих результатів від реального стану речей.

У той же час, незважаючи на всі свої недоліки, офіційна регулярна статистика доходів, видатків, активів та зобов'язань населення є безальтернативною базою для проведення досліджень процесу формування особистих заощаджень. Усі інші методи передбачають використання в той чи інший спосіб офіційних статистичних даних. Кожен з них перевіряє, доповнює та інтерпретує ці дані, проте жоден не може замінити первинного статистичного обліку.

2) оцінка ощадного потенціалу населенні на основі даних соціологічних опитувань.

При дослідженні ощадного потенціалу населення варто використовувати інформацію, що характеризує не лише ті процеси, які відбуваються на макрорівні, але і таку, що дає уяву про стан об'єкта дослідження на мікрорівні, тобто на рівні окремих домогосподарств. Таку інформацію можна отримати лише у самих домашніх господарств, в результаті дослідження самооцінок різними верствами населення власного фінансового стану, зокрема, і обсягу та структури сформованих заощаджень.

Базою даних для отримання інформації зазначеного характеру виступають соціологічні опитування населення, що проводяться як державними органами, так і іншими організаціями. На думку багатьох науковців, головними перевагами соціологічних опитувань населення є те, що вони, по-перше, дозволяють отримати інформацію, якою не володіє державна статистика ні в рамках державного обліку, ні в рамках вибірових обстежень [6, 5; 7, 64] та, по-друге, мають меншу залежність від держави та меншу політичну ангажованість [8, 51].

Оцінка ощадного потенціалу населення за допомогою даних соціологічних опитувань дозволяє дослідити низку таких аспектів даної проблеми, що, зазвичай, залишаються за рамками статистичних спостережень:

- аналіз заощаджень різних соціальних верст населення, що дає змогу дослідити ступінь диференціації населення за розмірами сформованих заощаджень;
- аналіз ощадного потенціалу населення в територіальному розрізі;
- дослідження мотивації заощаджень та ощадної поведінки населення;
- аналіз найбільш прийнятних для населення методів отримання, зберігання, примноження фінансових ресурсів та багато інших.

У даному відношенні всі інші способи отримання відповідної інформації є менш

ефективними та значно поступаються соціологічним опитуванням. Отже, дані, отримані в результаті соціологічних опитувань, мають вагоме значення для оцінки ощадного потенціалу населення та мотивації його ощадної поведінки. Їх головна роль полягає в доповненні та коректуванні інформації, що отримується за допомогою інших, зокрема і статистичних методів.

3) Оцінка ощадного потенціалу населення за допомогою методів економіко-математичного моделювання.

У сучасній науковій практиці при дослідженні заощаджень населення все частіше починає використовуватися математичний інструментарій, що дає змогу значно розширити можливості аналізу та прогнозування ощадного процесу та дозволяє сформулювати науково обґрунтовані висновки та пропозиції стосовно його подальшого розвитку [9].

Даний метод дослідження ощадного потенціалу населення передбачає використання економіко-математичних моделей, які базуються на основі даних офіційної державної статистики, а також матеріалів соціологічних опитувань домашніх господарств. Він дозволяє дослідити залежність процесів, що відбуваються в секторі домашніх господарств, від загальноекономічних процесів та явищ, оцінити дію різноманітних факторів на даний сектор та вплив самого сектора на економіку країни.

У зазначеній області дослідження найбільше поширення отримав апарат кореляційно-регресійного аналізу, у відповідності з яким економіко-математичні моделі будуються у вигляді рівнянь регресії, що характеризують залежність заощаджень населення від дії різноманітних факторів [9, 56]. Традиційно в якості головного фактора, що визначає обсяги, структуру та динаміку заощаджень розглядалися грошові доходи населення (класичні моделі перманентного доходу М. Фрідмана та життєвого циклу Ф. Модільяні тощо). Через те, що останнім часом зміни в доходах громадян вже не так сильно обумовлюють їх ощадну поведінку, перелік факторів, які можуть впливати на динаміку заощаджень домашніх господарств, було значно розширено. Поряд із грошовими доходами населення почали досліджуватися і такі фактори як процентні ставки, інфляція, конкурентне середовище, політичне та фінансово-економічне становище в країні тощо [7, 63].

Варто зауважити, що значна кількість економіко-математичних моделей для дослідження заощаджень населення вже розроблена, проте їх використання для дослідження процесів, що відбуваються в сучасній українській економіці, пов'язане зі значними труднощами. Перш за все, – відсутність достатніх та стабільних часових рядів значень основних змінних в моделях [9, 56].

Труднощі, що виникли при використанні кореляційного аналізу, призвели до створення компромісних моделей, які не висувають суворих вимог до вхідної інформації. Зокрема було запропоновано використання моделі конфлюентного аналізу Р. Фліша. У зазначеній моделі одночасно поєднуються дисперсійний та регресійний аналіз, що дозволяє оцінити вплив різноманітних факторів на залежну змінну в моделі навіть при обмеженій інформаційній базі [9, 56, 57].

Методи економічного моделювання та прогнозування отримали широке використання і при дослідженні диференційного розподілу доходів між різними верствами населення, яке залежить від економічних, соціальних, демографічних, географічних та багатьох інших факторів. З точки зору проблеми дослідження ощадного процесу, зазначені моделі дозволяють проаналізувати диференціацію населення відповідно до розміру сформованих заощаджень та визначити найбільш перспективні групи населення в країні, які здатні та зацікавлені робити заощадження.

Економіко-математичні методи є сучасними та дуже поширеними інструментами для

аналізу ощадного процесу. Проте вони, як і більшість інших інструментів, обмежені у використанні недостатньою інформаційною базою. Саме тому використання методів моделювання та прогнозування ощадної поведінки населення потребує значного вдосконалення первинної статистичної бази та адаптації створеного апарату дослідження до сучасних нестійких процесів, що відбуваються в економіці нашої країни.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні *висновки*. Сучасна наука та практика розробили різноманітний інструментарій, для дослідження заощаджень домашніх господарств. В економічній науці сформувалося три основних методологічних підходи до оцінки ощадного потенціалу населення: оцінка ощадного потенціалу населення на підставі офіційних статистичних даних, оцінка ощадного потенціалу населення на основі даних соціологічних опитувань та оцінка ощадного потенціалу населення за допомогою методів економіко-математичного моделювання. Різниця між ними полягає у способі збирання та інтерпретації отриманих даних щодо обсягів та структури заощаджень домогосподарств.

Проведений аналіз показав, що кожен із розглянутих у статті методологічних підходів до дослідження заощаджень населення має свої переваги та недоліки, потенційні можливості та обмеження у використанні. Отже, комплексний аналіз заощаджень домогосподарств повинен базуватися на спільному використанні усіх перелічених підходів. Використання даних, що отримані різними методами та доповнюють один одного, створить більш надійну інформаційну базу для формування коректної оцінки ощадного потенціалу населення.

#### **Література**

1. Ватаманюк О. З. *Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: Монографія.* – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. – 536 с.
2. Шашнов С. А. *Сбережения домашних хозяйств и проблемы их статистического изучения на микроуровне // Вопросы статистики.* 2003. № 1. – С. 13–25.
3. Кашин. Ю. И. *О мониторинге сберегательного процесса // Вопросы экономики.* 2003. № 6. – С. 100–110.
4. Кашин Ю. *Финансовые активы населения (сбережения): подход к оценке уровня жизни // Вопросы статистики.* 1998. № 5. – С. 43–51.
5. Хоминич И. П. *Финансовые активы домашних хозяйств в структуре инвестиционных ресурсов // Банковские услуги.* 2003. № 9. – С. 19–26.
6. Римашевская Н. М. *Сбережения населения и внутренние источники экономического роста в России: результаты экспериментальных исследований // Экономика и математические методы.* 1998. Т. 34. Вып.3. С. 5–17.
7. Саяпова А. Р., Богданов В. Ю. *Структура и динамика сбережений населения региона // Проблемы прогнозирования.* 2000. № 3. – С. 61–72.
8. Заславская Т. И. *Реальные доходы россиян через призму социальных оценок // Общество и экономика.* 1994. №3-4. – С. 50–77.
9. Назарова О. *Возможности применения математико-статистических методов при анализе доходов сектора «Домашние хозяйства» // Вопросы статистики.* 1998. № 5. – С. 56–61.

Редакція отримала матеріал 12 березня 2009 р.